

Key words: *professional training, future teacher, foreign languages, process of training, ability, knowledge, skills.*

УДК 378.14

Тетяна Білявська

Миколаївський національний
університет імені В. О. Сухомлинського

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ (АКЦЕНТОЛОГІЧНИЙ РІВЕНЬ)

Світові тенденції глобалізації, соціально-економічні трансформації в Україні висувають нові вимоги до професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. У цьому контексті беззаперечною є роль вітчизняної системи освіти, яка повинна забезпечити формування ключових компетентностей майбутніх спеціалістів. У статті висвітлено основні проблеми формування акцентологічної грамотності майбутніх учителів початкової школи як важливої складової фахової мовної підготовки. З'ясовано причини порушення акцентуаційних норм у мовленні студентів і визначено шляхи вдосконалення рівня мовної освіти в контексті сучасних вимог.

Ключові слова: *професійна освіта, якість освіти, мовна компетентність, акцентологічний рівень, майбутній учитель, початкова школа.*

Постановка проблеми. Формування ключових компетентностей і створення ефективних механізмів їхнього запровадження є сьогодні одним із ефективних шляхів оновлення змісту освіти. У цьому контексті важливим видається вдосконалення акцентологічної грамотності як важливої складової професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. Важливим для фахового усного мовлення є не лише знання акцентуаційних норм української мови, а й дотримання їх у процесі професійного спілкування. Адже правильність наголошування слів – це важлива ознака культури мовлення особистості. Відомо, що в сучасній українській літературній мові існують акцентуаційні норми, які склалися впродовж історичного розвитку нашої мови. Тому важливе завдання вчителя початкової школи – знати ці норми й дотримуватися їх у своїй педагогічній діяльності.

Аналіз актуальних досліджень. Питання вивчення формування акцентологічної компетенції учителів початкової школи в науковій літературі варто розглядати в педагогічному, лінгвістичному та, відповідно, лінгводидактичному аспектах. Так, проблему компетентнісного підходу в освіті досліджували такі вчені, як: Н. Бібік, Л. Ващенко, І. Єрмаков, О. Локшина, О. Савченко, О. Пометун, Л. Овчарук, Н. Хомський, А. Хуторський та ін.). Лінгвістичну основу цього питання закладено у працях вітчизняних мовознавців (Т. Бровченко, В. Вінницький, І. Огієнко, М. Плющ, О. Пономарів, В. Скляренко та ін.). У контексті реалізації компетентнісної парадигми сучасної мовної освіти у вищій школі важливими є розвідки відомих українських лінгводидактів (О. Біляєва, М. Пентиліук, К. Климової та ін.). Однак попри певну кількість сучасних досліджень із методики навчання

української мови у вищій школі, які висвітлюють різні аспекти мовної підготовки вчителів, ґрунтовних цілісних досліджень щодо проблем формування акцентологічної грамотності майбутніх учителів початкової школи вкрай мало.

Мета статті – висвітлити основні аспекти формування акцентологічної компетенції майбутніх учителів початкової школи як невід’ємної складової фахової мовної підготовки.

Методи дослідження. У роботі застосовано теоретичні та емпіричні методи дослідження. У межах теоретичних методів здійснено аналіз і синтез літератури з дидактики, лінгводидактики, філософії освіти, загального й українського мовознавства; аналіз державних документів у галузі мовної освіти; аналіз обсягу і змісту підручників та навчальних посібників з української мови для студентів педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів; аналіз усного й писемного мовлення майбутніх учителів початкової школи; аналіз і синтез передового досвіду роботи науковців, викладачів філологічних дисциплін педагогічних факультетів вищих навчальних закладів. За допомогою емпіричних методів проведено інтерв’ювання й усне опитування студентів, анкетування та тестування, аналіз письмових робіт студентів.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні актуальним питанням залишається реалізація компетентнісної парадигми мовної освіти, яка є невід’ємною складовою фахової підготовки майбутніх спеціалістів. Однією з важливих складових мовної підготовки є формування акцентологічної грамотності майбутніх учителів початкової школи. У контексті нашого дослідження актуальним видається формування мовної компетентності майбутніх учителів початкової школи в межах певних філологічних дисциплін (зокрема, сучасна українська літературна мова з практикумом, українська мова (за професійним спрямуванням)). У робочих програмах зазначених дисциплін на опрацювання цієї теми на педагогічних факультетах визначено значно менше годин, ніж на філологічних. Крім цього, в умовах кредитно-трансферної системи (маємо на увазі значне скорочення аудиторних годин) тему «Наголос» пропонують здебільшого на самостійне опрацювання. Як наслідок, аналіз результатів дослідження з цього питання засвідчив, що в мовленні сучасних студентів наявні відхилення від сучасних акцентуаційних норм, які пов’язані з низьким рівнем знань або відбивають регіональні особливості вимови. Це дає підстави вважати, що важливим етапом у формуванні акцентуаційної грамотності повинно бути ґрунтовне засвоєння, насамперед, теоретичного матеріалу з мовного розділу «Акцентологія» (зокрема, з теми «Наголос»). Не викликає сумнівів, що саме теоретична база закладе міцне підґрунтя, що сприятиме в подальшому виробленню практичних умінь і навичок. Однак важливим є не лише міцне засвоєння теоретичного матеріалу, яке пропонують підручники для педагогічних

факультетів, а й розширення обсягу теоретичних відомостей у межах цієї теми. Отже, на цьому етапі важливо, щоб студенти ознайомилися з видами наголосу; знали його функції в українській мові, на належному рівні оволоділи сучасними акцентуаційними нормами; усвідомили, яке значення має дотримання цих норм у педагогічній діяльності майбутнього вчителя початкової школи. Варто зазначити, що наголос – це найменша суперсегментна одиниця в мовленнєвому ланцюжку. Він не є самостійним явищем, а нашаровується на інші сегментні одиниці (фонеми, склади), виступаючи з ними в нерозривній єдності. Як суперсегментна одиниця наголос виконує певні функції: 1) конститутивну (наголос виділяє склад у межах ритмічної структури); 2) ідентифікаційну (є необхідним для розпізнавання слова (за́мок – замо́к); 3) диференційну (вільний наголос дає можливість диференціювати різні слова (о́бід – обі́д), форми слів (рука́ – руки́, село́ – села́), граматичні значення (рука́ – ру́ки, село́ – се́ла); 4) експресивну (наголос є елементом інтонації фрази).

Наступне важливе питання, яке необхідно висвітлити, стосується фонетичної природи наголосу. Варто наголосити, що ця проблема належить до складних і неоднозначних у мовознавчій науці, оскільки комбінації фонетичних компонентів наголосу в різних мовах не є однаковими. Проте відомо, що за фонетичною природою наголос в українській мові є динамічним (як результат посилення м'язової напруги) та часокількісним (наголошений голосний характеризується збільшенням тривалості звучання порівняно з ненаголошеним) [7, 386].

Не менш актуальною видається тема, що висвітлює види наголосу в українській мові: 1) *словесний* (виділяє склад у межах окремого слова); 2) *логічний* (наголос падає на будь-яке слово синтагми, що є важливим у смисловому відношенні). Із цим видом наголосу майбутні вчителі працюватимуть як на уроках української мови, так і на уроках читання в початковій школі. Тому тут доречно запропонувати вправи на виділення певного слова в реченні відповідно до контексту: а) **Ви** були в Києві? (а не хтось інший); б) Ви **були** в Києві? (чи не були); в) Ви були в **Києві**? (а не в іншому місті); 3) *емфатичний* (за допомогою цього виду наголосу підсилюється емоційний бік слова, виражається стан мовця). Робота із цим видом наголосу є також украй необхідною. Адже саме в початковій школі постійно виникає необхідність в емоційному виділенні певних слів: Який чуде-е-есний день! Тримайте спи-и-ину рівно! Ви ду-уже добре виконали завдання!; 4) *синтагматичний* (наголос здебільшого падає на останнє слово синтагми, точніше, на наголошений склад останнього слова синтагми); 5) *фразовий* (на останню синтагму фрази, зокрема, на наголошений склад останнього слова в останній синтагмі).

Залежно від місця наголосу в слові розрізняють мови з *постійним* (стійким, фіксованим) і *вільним* (різномісним, нефіксованим) наголосом. У

мовах, де наголос є фіксованим, він завжди знаходиться на певному складі слова. Так, у чеській та угорській мовах наголошено перші склади, а у французькій – останні. Для мов із вільним наголосом характерним є те, що наголос може бути зафіксовано на будь-якому складі. До таких мов належить і українська (а також російська й білоруська). Крім цього, в мовах із вільним наголосом визначають *рухомий* наголос та *нерухомий*. Нерухомий наголос характеризується тим, що залишається на одному й тому самому складі при зміні однієї й тієї самої форми слова (ліпа – ліпи, ліпою, на ліпі). Відповідно, рухомий наголос – це той наголос, який змінюється в різних формах одного й того самого слова (школяр – школяра́, ру́ки – рука́м). Саме ця особливість української мови спричиняє низку помилок у мовленні студентів.

Необхідно звернути увагу студентів на те, що в українській мові є й такі слова, що мають, крім головного (називається акут), побічний наголос (називається гравіс). Це характерно для складних слів. Так, у словах *вісімсòтрічний*, *вòдопідйо́мний*, *двадцятìповерхóвий*, *дрі́бнокристалі́чний*, *пéдінсти-ту́т*, *сі́льськогосподáрський*, *сìвоголо́вий*, *жìттерáдісний* маємо головний та побічний наголоси. Зростання гучності й побічний наголос властиві, як правило, першому та останньому складам багатоскладового слова. При цьому варто зазначити, що побічний наголос позначається іншим знаком (`).

Наступним повинен бути етап, який містить оволодіння практичними вміннями, навичками та формування здатності використовувати їх у педагогічній діяльності. По-перше, необхідно звернути увагу студентів на те, що в мовленні спостерігаємо функціонування двох варіантів наголошення (*запúтання* і *запитáння*, *чу́тання* і *читáння*, *завда́ння* і *завдáння*, *о́знака* і *озна́ка*, *ви́разний* і *вира́зний*, *дові́дник* і *довідні́к*, *ви́падок* і *випа́док*, *до́нька* і *донька́*, *гра́блі* і *граблі́*), однак нормативним є лише один варіант: *запитáння*, *читáння*, *завда́ння*, *озна́ка*, *вира́зний*, *дові́дник*, *ви́падок*, *до́нька*, *граблі́*. Тут варто подати завдання, у яких запропоновано визначити наголос у словах такого типу та перевірити його за словником. Ефективними також будуть тестові завдання, у яких з-поміж поданих варіантів необхідно вибрати нормативний.

По-друге, в українській мові є слова, які мають подвійний наголос, тобто обидва варіанти наголошення є нормативними. Важливо наголосити, що лексичне значення при цьому не змінюється: *алфа́віт* і *алфаві́т*, *по́милка* і *помі́лка*, *за́гадка* і *зага́дка*, *зокре́ма* і *зокрема́*, *до́говір* і *догові́р*, *за́вжди* і *завжди́*, *у́смішка* і *усмі́шка*, *опові́дач* і *оповіда́ч*, *весня́ний* і *весняні́й*, *закі́нчити* і *закінчу́ти*, *відпові́сті* і *відповісти́*. У цьому випадку краще запропонувати такі завдання, у яких необхідно посеред зазначених слів обрати такі, які в словнику зафіксовано з подвійним наголосом.

По-третє, слова можуть мати подвійний наголос, однак наголос при цьому виконуватиме смислорозрізнявальну функцію. Це означає, що обидва варіанти будуть нормативними за умови, якщо вживаємо слова у

відповідному значенні: *обід* (частина колеса) – *обїд* (прийом їжі), *вїгода* (користь) – *виго́да* (зручність), *типóвий* (характерний) – *типові́й* (стандартний; зразковий), *відповідний* (стаття або слово) – *відповідні́й* (лист або нота), *відомість* (документ) – *відо́мість* (повідомлення, інформація), *те́рен* (рослина) – *терén* (певне місце в суспільному процесі), *поклі́кати* (позвати; послатися) – *покликáти* (вигукувати; посилатися), *відбї́рний* (відбїрне зерно) – *відбї́рні́й* (відбїрна комісія), *ба́йковий* (виготовлений із тканини байка) – *байко́вий* (який стосується твору байки). Відповідно, тут доречними будуть вправи, де необхідно простежити залежність наголошення від лексичного значення.

По-четверте, слова можуть мати тільки один нормативний варіант наголошення навіть за умови різного значення слова: *ко́рпус* (тулуб) – *ко́рпус* (споруда), *листопа́д* (місяць) (неправильно: листо́пад) – *листопа́д* (опадання листя), *відпа́сти* (доконаний вид до слова *відпа́дати*) – *відпа́сти* (закінчити пасти, неправильно: *відпа́стї*), *годи́тися* (домовлятися; жити в злагоді) – *годи́тися* (бути придатним), *зли́ти* (вилити: злити в бідон молоко) – *зли́ти* (сердити), *конду́ктор* (працівник транспорту) – *конду́ктор* (деталь машини). У цьому випадку краще запропонувати студентам насамперед роботу з тлумачним словником.

Принципово важливим є те, що попри наявність значної кількості слів, наголошення яких можемо перевірити тільки за допомогою словників, все ж існує система правил, знання яких дає можливість не порушувати акцентуаційні норми. Тут варто порекомендувати студентам дослідження В. М. Винницького «Наголос у сучасній українській мові», де автор аналізує акцентуаційні особливості частин мови, визначає закономірності та основні тенденції їхнього наголошення [1]. Особливо важливим є те, що в цій розвідці також висвітлено випадки паралельного наголошення слів і визначено, яка з аналізованих форм є найбільш вживаною. Крім цього, розглянуто такі слова, наголошення яких не збігається за різними лексикографічними джерелами (або в одному й тому атому слові, або в його формах). Тому варто студентам пояснити, що всі закономірності українського наголошення слів визначити неможливо. Існують норми наголошення, які властиві певним частинам мови чи характерні окремим їхнім формам. Також маємо велику кількість слів, нормативність наголошення яких ми можемо визначити тільки за допомогою лексикографічних джерел. Тому попри роботу такого типу (маємо на увазі виконання практичних завдань) необхідною умовою залишається вироблення в майбутніх спеціалістів потреби звернення до довідкової літератури та словників (орфоепічного словника та словників наголосів) [2; 3].

Важливим етапом щодо формування акцентологічної компетенції є детальний аналіз причин порушення акцентуаційних норм. Особливо важливим це питання видається в контексті протиставлення західноукраїнських і східноукраїнських мовних традицій. По-перше, тут

доречно було б розглянути поняття «діалектного наголосу» (означає особливість наголошування слів в українських діалектах). Відповідно стає зрозумілим, що діалектний наголос не збігається із сучасними акцентуаційними нормами, які зафіксовано в лексикографічних джерелах. Тому саме діалектний наголос є однією з причин порушення акцентуаційних норм у мовленні студентів. Так, спостерігаємо такі відхилення: 1) початкове наголошення присвійних займенників *моя, твоя, своя* (нормативний варіант: *мо́я, тво́я, сво́я*); 2) переміщення наголосу із формотворчого суфікса на корінь в інфінітиві: *не́сти, ве́сти, плéсти* (нормативний варіант: *несу́, везу́, плесу́*). По-друге, порушення норм також зумовлює практика використання двох мов у межах однієї державної. Відомо, що в Україні найбільшого поширення набула українсько-російська двомовність, пов'язана з уживанням мовцями поряд із українською російської мови. Це відбивається на всіх мовних рівнях, зокрема й на рівні наголошення слів: *ве́рба* (рос.) – *верба́* (укр.), *креме́нь* (рос.) – *кремінь* (укр.), *імя* (рос.) – *ім'я́* (укр.), *то́нкий* (рос.) – *тонкі́й* (укр.), *зво́нкий* (рос.) – *дзвінкі́й* (укр.), *ста́рый* (рос.) – *старі́й* (укр.), *до́чка* (рос.) – *дочка́* (але: *до́нька, до́ньчин, до́ня*) (укр.), *бы́ло* (рос.) – *було́* (укр.), *спи́на* (рос.) – *спі́на* (укр.), *крапи́ва* (рос.) – *кропива́* (укр.), *звону́т* (рос.) – *дзвоніть* (укр.), *оле́нь* (рос.) – *о́лень* (укр.), *прияте́ль* (рос.) – *пріяте́ль* (укр.). Всі ці причини зумовлюють порушення акцентуаційних норм, а це відповідно впливає на рівень мовної культури майбутніх фахівців.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Вивчення й аналіз практичної діяльності майбутніх фахівців дозволяє стверджувати, що рівень сучасної акцентуаційної грамотності майбутніх учителів початкової школи є невисоким. Це, передусім, створює протиріччя між новими вимогами до педагогічної праці й фаховим рівнем випускників вищої педагогічної школи, між потребою вчителів у подальшому професійному розвитку та можливостями традиційної системи навчання. У цьому контексті важливим видається питання реформування сучасної системи мовної освіти, одним із основних напрямів якого є підвищення й удосконалення рівня акцентуаційної грамотності. У своєму дослідженні ми проаналізували лише один із компонентів мовної підготовки майбутнього вчителя початкової школи, проте професійна мовна освіта не повинна обмежуватися тільки цією складовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винницький В. М. Наголос у сучасній українській мові / В. М. Винницький. – К. : Рад. школа, 1984. – 160 с.
2. Головащук С. І. Словник наголосів : [понад 20000 слів] / Сергій Іванович Головащук. – К. : Наукова думка, 2003. – 320 с. – (Словники України).
3. Орфоепічний словник української мови : [у 2 т.] / [уклад. : М. М. Пещак та ін]. – К. : Довіра, 2001. – Т. 1. – 955 с. ; Т. 2. – 918 с. – (Словники України).

4. Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. ; за ред. М. Я. Плюща. – [5-те вид., стер]. – К. : Вища шк., 2005. – 430 с.

5. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті / О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи. – К. : «К.І.С.», 2004. – С. 66–72.

6. Рашкевич Ю. М. Болонський процес та нова парадигма вищої освіти : монографія / Ю. М. Рашкевич. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014. – 168 с.

7. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – 1038 с.

РЕЗЮМЕ

Белявская Т. Формирование языковой компетентности будущих учителей начальной школы (акцентологический уровень).

Мировые тенденции глобализации, социально-экономические трансформации в Украине выдвигают новые требования к профессиональной подготовке будущих учителей начальной школы. В этом контексте большую роль играет отечественная система образования, которая должна обеспечить формирование ключевых компетентностей будущих специалистов. В статье отражены основные проблемы формирования акцентологической грамотности будущих учителей начальной школы как важной составляющей профессиональной языковой подготовки. Выявлены причины нарушения акцентологических норм в речи студентов и определены пути совершенствования уровня языкового образования в контексте современных требований. Изучение этого вопроса будет способствовать реализации компетентностной парадигмы языкового образования как неотъемлемой составляющей профессиональной подготовки будущих педагогов.

Ключевые слова: профессиональное образование, качество образования, языковая компетентность, акцентологический уровень, будущий учитель, начальная школа.

SUMMARY

Bilyavska T. The forming of language competence by future teachers in the elementary school (accentological level).

The world tendencies of globalization, social and economical transformations in Ukraine build new conditions to the professional grounding of the future teachers in the elementary school. The native educational system plays accordingly a big role, which has to provide the forming of key competences and create effective conditions for this. In this context the realization of language educational competent is very important. It is a part of professional grounding of the future teachers. One of the most important parts of the language grounding is the forming of accentological literacy by the future teachers in the elementary school.

It is emphasized that correct word stress is an important characteristic of speech of the individual. It is known that in the modern Ukrainian literary language there are accentuation norms that have developed during historical development of our language. Therefore, an important task of primary school teachers is to know these rules and observe them in their teaching activities.

The precision of the word's stress is a very important sign of personalities' professional speech (including the teachers of elementary school, who build the foundation of grammatical speech of the juniors). The study of the main principles of forming the accentological concept by future teachers in the elementary school, the clearing of causes of the violation in the word's stress by student's speech and the ways to eliminate the mistakes are very important.

There were used theoretical and empirical methods in this work. There were done the analysis and synthetic of didactic literature, linguodidactics, Ukrainian linguistic; the analysis of size and content of books and manuals of modern Ukrainian speech for students of pedagogical specialties; the analysis of oral and written language by elementary school teachers. With the help of empirical methods there were done interviews, testing and written questioning of the students. The analysis of the results shows, that there are students' digressions from modern accentological standards. It is connected with regional peculiarities and a low level of knowledge. As a result there is a need of development of the theoretical material's content and effective system of practical tasks that is very important in this context.

Key words: *professional education, quality of education, language competence, accentological level, future teacher, elementary school.*